

Суллы. – 2001. – 525 с. 9. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 2 т. / Плутарх ; пер. с древнегр. Сост. и прим. Томашевской М. – М. : "Правда", 1990. Т. 2. – 1990. – 608 с., ил. 10. Свенцицкая И. С. Некоторые черты экономического развития Западной Малой Азии в системе Римской империи / И. С. Свенцицкая // ВДИ. – 1956. – №2. – С. 18–27. 11. Селецкий Б. П. Финансовая политика оптиматов и популяров в конце 90–80-х годов I в. до н. э. / Б. П. Селецкий // ВДИ. – 1983. – № 1. – С. 148–163. 12. Смыков Е. В. Рим и Парфия: первые контакты (К вопросу о договорах Суллы и Лукулла с парфянами) / Е. В. Смыков // Межгосударственные отношения и дипломатия в античности. Хрестоматия. – Казань, 2000. – Ч. 1. – С. 317 – 332. 13. Тит Ливий. История Рима от основания города: в 3 т. / Ливий Тит. Пер. Зелинского Ф. Ф. – М. : "Наука". – 1991. Т. 2. – 1991. – 528 с. 14. Тит Ливий. История Рима от основания города : в 3 томах [Электронный ресурс] / Ливий Тит. Пер. Гаспарова М. Л. – М. : "Ладомир", 2002. Т. 3. Кн. XXXIV–XLV. – Режим доступа до джер.: <http://ancientrome.ru/antlitrl/livii/perihae.htm>. 15. Утченко С. Л. Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения республики / С. Л. Утченко – М., 1952. – 300 с. 16. Цицерон. Философские трактаты / Перевод с лат. М. И. Рижского. – М. : "Наука", 1985. – 383 с. – ("Памятники философской мысли"). 17. Чеканова Н. В. Римская диктатура последнего века Республики / Н. В. Чеканова. –

СПб. : ИЦ "Гуманитарная Академия", 2005. – 480 с. – ("Studia classica"). 18. Bloch G. Histoire Romaine. La Republique Romaine de 133 a 44 avant J. C. Des Gracques a Sulla / G. Bloch, J. Carcopino – Paris, 1935. – 412 p. 19. Frank T. On some financial legislation of the Sullan period / T. Frank // AJPh. 1933. – № 54. – P. 54–58. 20. Frier B. W. Sulla's Propaganda : The Collapse of the Cinnan Republic / Bruce W. Frier // AJPh. – Vol. 92, № 4. – 1971. – P. 585–604. 21. Keaveney A. Studies in the Dominatio Sullae / A. Keaveney // Klio. – Bd. 65. – 1983. – P. 185–208. 22. Letzner W. Lucius Cornelius Sulla. Versuch einer Biographie / Wolfram Letzner. – Munster, 2000. – 348 s. 23. Pickard-Cambridge A. W. The Dramatic Festivals of Athens / Arthur W. Pickard-Cambridge. – [2 edit.] – Oxford, University Press, 1989. – 472 p. 24. Ramage E. S. Sulla's Propaganda / Edwin S. Ramage // Klio – Bd. 73. – 1991. – P. 93–121. 25. Riccobono S. Fontes iuris Romani antejustiniani. P. I. Leges / S. Riccobono. – Firenze, S. a G. Barbera, 1941. – P. 260–266. 26. Senecae L. Annaei. Ad Paulum de brevitate vitae [Электронный ресурс] / L. Annaei Senecae. – Режим доступа до джер.: <http://www.thelatinlibrary.com/sen/sen.brevita.shtml>. 27. Titi Livy. Ab urbe condita. Perioche. [Электронный ресурс] / Titi Livy. – Режим доступа до джер.: http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv_per70.shtml

Надійшла до редколегії 28.05.09

B. Юрченко, асп.

ЦИРКУЛЯРИ ЦЕНЗУРНИХ УСТАНОВ КИЄВА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

В статті досліджуються циркуляри цензурних установ Києва як джерело з історії України XIX – поч. XX ст.

The article is investigated circulars of Kiev's censorship institutions like a source of Ukrainian history XIX – XX century.

Після проголошення незалежності України вітчизняні історики одержали можливість розширити тематику своїх досліджень. Це в свою чергу вимагає введення до наукового обігу нових історичних джерел.

Важливим інформативним джерелом вивчення суспільно – політичної історії України XIX – поч. XX ст., є циркуляри, тобто листи однакового змісту, які розсилались центральними державними установами Російської імперії у кілька установ, наприклад, губернаторам, начальникам губернських жандармських управлінь чи головам цензурних комітетів. Мета даної статті – дослідження інформативних можливостей циркулярів цензурних установ, адже цим практично ніхто з вітчизняних джерелознавців не займався.

Циркуляри були двох видів – інструктивні та інформативні. У перших містяться розпорядження вищестоячих установ підлеглим. У других – вищестоячі установи інформували місцеві цензурні установи про утворення нових цензурних комітетів, призначення чи звільнення цензорів, закриття чи призупинення видання газет і журналів і т.п.

Прикладом інформативного циркуляру є циркуляр Головного управління в справах преси МВС такого змісту: "...з 1 липня цього року (1907) з дозволу Міністерства внутрішніх справ покладено початок облаштування при Головному управлінні у справах преси особливої бібліотеки, в якій будуть зосереджуватися всі друковані твори, що вийшли у світ за поточні 12 місяців.

У зв'язку з утворенням цієї бібліотеки, з 1-го цього липня встановлюється загальна реєстрація друкованих творів за картковою системою із зазначенням усіх відомостей, що стосувалися цих видань, а саме: назви друкованого твору, об'єму, ціни, місця надрукування, імені автора і видавця, фірми типографії і т.д. Складення цих карток покладається на членів комітетів та інспекторів у справах преси... Результати встановленої таким чином реєстрації книг будуть друкуватися щотижнево в Книжковому літописі Головного управління у справах преси." [4, арк. 49]

Ще одним прикладом інформативного циркуляру є циркуляр Головного управління у справах преси від 10 квітня 1905 р. № 3148 в якому йшлося про таке: "...Головне управління в справах преси, за наказом п. Міністра внутрішніх справ, має честь повідомити Ваше

Превосходительство, що нагляд за періодичною пресою в губернських містах, де немає спеціальних установ чи посадових осіб у справах преси... складає один із головних обов'язків віце-губернаторів." [4, арк. 17] Або такий циркуляр: "...наказом Головнокомандуючого арміями Південно – Західного фронту від 31 липня цього року за № 26 в Київській губернії введено військову цензуру в повному об'ємі, відповідно до ст. 6 "Тимчасового положення про військову цензуру." [4, арк. 197]

Інструктивні циркуляри, які зберігаються у фондах цензурних установ Києва у ЦДІАК України, за змістом поділяються на:

1. Розпорядження з загальних питань преси.
2. Розпорядження, що стосувалися цензурування періодичних видань.
3. Розпорядження, що стосувалися цензурування творів українською мовою.
4. Про цензурування творів польською мовою.
5. Про цензурування творів єврейською мовою.
6. Розпорядження про заборону в пресі розгляду справ про політичні злочини і взагалі про недопущення в пресі ніяких відомостей про політичних злочинців.
7. Про твори, які підлягали дозволу поліції.
8. Керівництва по цензуруванню художніх творів і про художні виставки.
9. Про права цензури відносно засобів тиснення.
10. Про цензурування медичних преїскурантів та оголошень.
11. Про цензурування духовних творів.
12. Про порядок друкування на обкладинках схвалення Міністерства народної освіти. [3, арк. 1]

Розглянемо, для прикладу, циркуляр №7 від 17. 05. 1862 р., який відносився до розпоряджень з загальних питань преси і стосувався різних обмежень щодо друкованого слова. В цьому циркулярі зазначалося:

"I. У всіх взагалі друкованих творах не допускати порушення належної поваги до вчення і обрядів християнських віросповідань, охороняти недоторканість Верховної влади та її атрибутів до осіб царствующого дому, непорушність основних законів, народну мораль, честь і домашнє життя кожного.

II. Не допускати в пресі творів і статей, які містили шкідливі вчення соціалізму та комунізму, схиляються до потрясіння та повалення існуючого порядку і поширенню анархії ...

III. При розгляді творів і статей про недосконалість існуючих у нас постанов, дозволяти до друку лише спеціальні вчені роздуми, написані належним тоном.

IV. У роздумах про недоліки і зловживання адміністрації не допускати друкування імен осіб, власної назви місць та установ.

V. Роздуми, вказані у попередніх двох пунктах, дозволити лише в книгах, які містять не менше десяти друкованих аркушів, і в періодичних виданнях, на які підписна ціна з пересилкою не менше семи карбованців у рік" [3, арк. 3] (тобто у тих, які були не доступні простому народові).

Шостим пунктом міністрам внутрішніх справ та народної освіти було дано право припиняти шкідливі, з точки зору влади, періодичні видання на термін не більше восьми місяців.

Наступним пунктом було наказано "не допускати до друку статті: а) в яких розгортається неприязнь і ненависть одного стану до іншого і б) в яких містяться образливі насмішки над цілими станами чи посадами державної і громадської служби." [3, арк. 3]

В іншому циркулярі за № 984 від 13 квітня 1875 р., що також належав до першої групи, Головне управління в справах преси МВС звертається до київського окремого цензора з внутрішньої цензури з вимогою бути уважнішим при цензуруванні дешевих видань, призначених для народного читання, тому що "...ведеться в імперії навмисна пропаганда між простим народом, яка має на меті посилити у ньому невдоволення своїм становищем і взагалі існуючим порядком речей..." [3, арк. 16-17] Одним із знарядь для цієї пропаганди, – говорилося в цьому ж циркулярі, – служить поширення в середовищі простого народу брошур обурливого змісту, які продавалися по самій низькій ціні, або роздавалися безкоштовно. У випадку виявлення шкідливих місць у цих виданнях їх потрібно забороняти, повідомляючи при цьому Головне управління..."щоб рукопис, заборонений в одному кінці Росії, не міг бути дозволений якимось чином, в іншому." [3, арк. 17]

Згідно з іншим циркуляром, № 6042 від 1892 р., встановлювалась певна процедура, яку проходили твори, перш ніж вийти у світ. Рукописи, що представлялися в цензуру, повинні були бути чітко та чисто переписані, зшиті, пронумеровані по сторінках і оплачені встановленим гербовим збором. Для отримання випускного білету потрібно було представляти: дев'ять екземплярів віддрукованого твору з розглянутим і підписаним цензором оригіналом та посвідчення типографії, в якому необхідно було зазначати в якій кількості екземплярів віддруковане видання. Цензурний дозвіл друкувався на зворотній стороні титульного аркушу, але прізвище цензора, що скріпив рукопис чи книгу, не оголошувалося. На кожному віддрукованому екземплярі книги чи брошури повинно було зазначатися ім'я і місце проживання типографіка, літографіка чи металографіка. Даний цензором дозвіл на друкування рукопису чи книги був дійсним протягом таких термінів: для творів односторонніх – одного року; тих, що містили від двох до трьох томів – двох років; більш об'ємних – трьох років. Після закінчення цих термінів, якщо твори не були видані, вони підлягають новому перегляду і дозволу цензури на загальній основі. [3, арк. 57]

Екземпляри видань повинні були своєчасно доставлятися в Головне управління в справах преси типографіями і літографіями, через чиновників, що цензурували місцеві періодичні видання з особливими для підцензурних і безцензурних видань списками із зазначенням наступних відомостей:

1. Дня видачі білета на випуск видання у світ, чи квитанції про прийом встановленої законом кількості

екземплярів видання, якщо воно віддруковано без попередньої цензури

2. Повного заголовку твору, з зазначенням місця надрукування, фірми типографії, року і кількості сторінок.

3. Формату видання і кількості віддрукованих екземплярів.

4. Повного перекладу іншомовних видань, за виключенням німецьких, французьких, англійських, латинських, грецьких та польських. [3, арк. 63]

Щодо цензурування періодичних видань, то прикладами таких циркулярів можуть служити циркуляр № 1130 від 17 березня 1881, № 2183 від 29 травня 1881 р. якими у періодичних виданнях заборонялися статті, що містять міркування про необхідність зміни існуючого державного устрою, а також висловлюються сумніви у патріотизмі у вищих колах суспільства; заборонялося повідомлення слухів про зміни в особовому складі вищих державних чинів. [3, арк. 126, 129] У циркулярі № 2213 від 31 травня 1881 р. зазначалося, що "періодична преса може приносити безперечну користь лише тоді, коли вона чесно і відверто сприяє роз'ясненню повсякденних питань, слугуючи для вираження справжньої суспільної думки. Систематичне ж розміщення різних суджень, безпідставних відомостей та брехливих чуток, спрямованих на збудження невдоволення проти заходів, що вживалися урядом, не може бути допущене". [3, арк. 133]

До циркулярів, які відносилися до цензурування творів українською мовою, можна віднести циркуляр Головного управління в справах преси від 21 грудня 1885 року, в якому київському окремому цензору по іноземній цензурі зазначалося: "Внаслідок порушеного Вашим превосходительством питання про те, як поступати у тих випадках, коли типографії, всупереч вимогам цензури, будуть друкувати твори на малоросійському нарідчч так званою кулішівкою, маю честь вас повідомити, що в таких випадках, крім невидачі випускного білету, потрібно призупинити випуск у світ видання через місцевого губернатора...який має право доручити чиновнику, що наглядає за типографіями, опечатати екземпляри видання, щоб попередити випуск їх у світ без дозволу цензури...Рукописи написані кулішівкою зовсім не дозволяти до надрукування..." [3, арк. 294]

Така політика царського уряду відносно національних меншин прослідковувалася і в циркулярі від 20 червня 1859 р., в якому було заборонено друкування азбук, які містили польський алфавіт, а також вводилося за правило, щоб твори українською мовою, написані для поширення між простим народом, друкувалися не інакше як російськими буквами, і щоб подібні народні книги, надруковані за кордоном польським шрифтом, не були допущені до ввозу в Росію. [2, арк. 1] Не допускалися до надрукування статті, в яких пропагувалося поновлення незалежності Польщі. З особливою увагою наказувалося розглядати твори польською мовою для народного читання і букварі. [2, арк. 5]

Стосовно цензурування творів єврейською мовою, то для цензорів єврейський видань, була складена спеціальна інструкція. В обов'язки цензорів єврейських книг входило: вилучення із книг і статей місць, які можуть підтримувати у народу схильність відчуватися від навколишнього християнського населення; місця де вихваляється все єврейське і в той же час паплюжиться все іноплеменне. Наказувалося забороняти книги, які за своїм духом і спрямованістю не відповідають поглядам уряду. [1, арк. 5-6]

До шостого пункту різновидів циркулярів можна віднести циркуляр № 2063 розісланий не лише цензорам, а й губернаторам, в якому наказувалося "щоб у пресі не

з'являлося ніяких відомостей і повідомлень про арешти по політичних справах і про дізнання та слідства, які проводилися по них...ніякі відомості про політичні справи, не оприлюднені в "Гравительственном вестнике" не повинні мати місця на сторінках газет і журналів..." [3, арк. 364]

Як приклад сьомого пункту різновидів циркулярів розглянемо циркуляр № 191 від 1884 р. В ньому йшлося про те, що попередньому перегляду і дозволу місцевої поліції підлягають усі оголошення, призначені для надрукування в періодичних виданнях, за виключенням оголошень бібліографічних, які повністю підлягають загальній цензурі, тобто віданню цензурних комітетів і окремих цензорів з внутрішньої цензури. [3, арк. 374] Щодо цензурування художніх творів, то в одному з циркулярів зазначалося, що всі портрети Височайших осіб повинні були представлятися на попередній перегляд міністерства імператорського двору. [3, арк. 381] Ще в одному циркулярі № 3148 від 1889 р. говорилося, що "в деяких ілюстрованих виданнях нерідко розміщуються політипажі, які зображують оголених жінок. Ілюстровані журнали і газети своїми малюнками постійно привертаять до себе увагу юнацтва; тому допущення в них зображень вказаного виду повинно бути віднесено до неуважності цензури, якій підлягають всі ілюстровані видання." [3, арк. 380]

Стосовно прав цензури, які відносилися до засобів тиснення, то прикладом може бути циркуляр № 2467, у якому наказувалося: "...беручи до уваги, що штемпелі можуть містити у змісті своєму будь – що протизаконне чи взагалі незручне для розповсюдження серед публіки, пан міністр внутрішніх справ визнав за необхідне: 1) піддати тексти каучукових штемпелів, як тих що ввозилися з-за кордону, так і тих, що виготовлялися в Росії, цензурному перегляду; і 2) торгівлю вищезазначеними штемпелями піддати тому ж нагляду, якому підлягають заклади, які займаються виготовленням і продажем засобів тиснення." [3, арк. 386] В розпорядженнях про пропуск у пресу медичних преїскурантів і оголошень, говорилося, що при дозволі в пресі оголошень про продаж ліків не допускати розміщення реклами в газетних оголошеннях про медичні засоби, дозволяючи розміщення в таких оголошеннях лише одну назву дозволених засобів і місце їх продажу. Друкування ж оголошень про засоби, які не були розглянуті Медичною радою і не дозволені до ввезення з-за кордону, було зовсім заборонено. [3, арк. 394]

До одинадцятого різновиду циркулярів відносилися розпорядження, що стосувалися цензурування духовних творів. Для прикладу розглянемо циркуляр № 2319 від 13 червня 1880 р. в якому наказувалося доставляти в Комітет цензури духовних книг для перегляду всі зображення, які відносилися до православної віри, християнського богослужіння і священної історії що надходили із-за кордону і були призначені для поширення серед публіки. [3, арк. 410] В іншому циркулярі було постановлено просити сприяння світської влади наглядати за тим, щоб іновірці ніде при свідках і публічно чи на багатолюдних зборах не критикували православну віру і церкву, а також не поширювали в народі таких книг, брошур, картин і листів, у яких міститься щось докірливе для православ'я. [3, арк. 414]

Щодо дванадцятого різновиду циркулярів, то в них зазначалося, що книги призначені для навчальних закладів розглядалися Ученим комітетом Міністерства

народної освіти. По розглянутих творах робилися висновки, що даний твір рекомендується, просто схвалюється, чи лише допускається у вигляді керівництва, чи у вигляді посібників, для бібліотек основних та учнівських; деякі ж книги призначаються комітетом для тих і інших класів навчальних закладів. У такому вигляді визначення Комітету і його особливого відділу, затверджені міністерством народної освіти, друкуються в журналі міністерства і повідомляються департаментом народної освіти авторам чи видавцям розглянутих книг. [3, арк. 422] Київському окремому цензору наказувалося, що при дозволі до надрукування нових видань книг, схвалених Ученим комітетом для кожного нового видання вимагати у видавців посвідчення про отримання дозволу Ученого комітету, тому що твір, який отримав раніше схвалення при новому виданні, в результаті нових умов, може бути і не схвалено. [3, арк. 425]

Цензура виконувала і морально – етичну функцію. Це ми можемо прослідкувати за допомогою циркуляру, в якому говорилося, що "останнім часом у деяких періодичних виданнях стали з'являтися статті, присвячені розгляду питань, що відносилися до етичної сторони життя, причому в статтях цих по деяких питаннях, таких, наприклад, як альфонізм, проституція і т. ін. нерідко висловлювалися погляди зовсім протилежні установленим суспільним поглядам і поняттям про моральні основи. Так, наприклад, заняття проституцією у вказаних статтях прирівнювалося до чесного ремесла, в альфонізмі не вбачалося нічого аморального і таке інше." [3, арк. 261] У зв'язку з цим Головне управління в справах преси просило Цензурні комітет і окремих цензорів з внутрішньої цензури не допускати подібних статей у невеликих дешевих виданнях, які доступні для широкого загалу. Були накладені арешти на такі брошури:

"Правила Фаллуса. Как достигают величайшего блаженства в супружестве", "Тайны Камма – Сутры. Как достичь наибольшей половой силы", "Только для мужчин." [5, арк. 144] та інші.

Основна маса досліджуваних циркулярів зберігається у фондах Київського цензурного комітету (ф.293), Канцелярії Київського окремого цензора (ф.294) та Київського тимчасового комітету у справах преси (ф.295) Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Незначна кількість зберігається у фондах канцелярій губернаторів, в обласних архівах міст, які були губернськими центрами.

Проведене дослідження свідчить, що циркуляр – різнобічне, багатогранне історичне джерело, яке містить велику кількість інформації про всі сторони діяльності цензури: правила організації цензури на місцях і в столицях, перелік заборонених і дозволених видань, причину заборони тих чи інших газет і журналів; видання якого змісту взагалі не допускалися до друку, коли і на який термін було призупинено видання. Циркулярні цензурних установ показують ставлення влади до різних періодичних і неперіодичних видань в різні історичні епохи.

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІАК). – Ф. 293. – Оп. 1. – Спр. 162. 2. ЦДІАК України. – Ф. 293. – Оп. 1. – Спр. 552. 3. ЦДІАК України. – Ф. 294. – Оп. 1. – Спр. 4а. 4. ЦДІАК України. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 2. 5. ЦДІАК України. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 75.